

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Шкільнюк Надії Михайлівни «Міста Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. : соціальна структура, адміністративний та економічний аспекти», подану до захисту в спеціалізовану вчену раду Д 58.053.04 Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Ознаками важливих зрушень в сучасній українській історичній урбаністиці стали поглиблення її диференціації, оновлення методологічних основ та утвердження нових підходів до наукових досліджень. Один із таких підходів, пов'язаний з вивченням трансформаційних та модернізаційних процесів другої половини XIX – початку XX ст., репрезентує дисертація Н. Шкільнюк «Міста Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. : соціальна структура, адміністративний та економічний аспекти».

У науково-теоретичному плані історія волинських міст другої половини XIX – початку XX ст. актуальна тим, що дає можливість на основі локального дослідження з'ясувати закономірності та особливості урбанізаційного процесу в Україні в окреслену добу, поєднати предмет дослідження в історико-краєзнавчому та регіонально-історичному аспектах. З практичної точки зору вивчення та узагальнення власного історичного досвіду може підказати шляхи створення ефективної моделі організації міського соціуму, яка б забезпечила сталий соціально-економічний та культурний поступ українських міст, зберегла б, з одного боку, їхні історичні традиції, а з іншого – надала сучасного європейського обличчя.

Саме у цьому контексті обґрунтовує актуальність досліджуваної теми Н. Шкільнюк, що зазначено у вступній частині дисертації. Окрім того актуальність дослідження підкреслює його зв'язок з науково-дослідницькою тематикою кафедри історії України Тернопільського національного

педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Актуальні проблеми історії, культури, освіти, науки і техніки України» (номер державної реєстрації 0111U009915). У вступі також сформульовано об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, визначено його територіальні та хронологічні межі, вказано на новизну отриманих результатів і практичне значення. В цілому структура і зміст вступної частини відповідають встановленим вимогам.

Щодо основної частини, то її побудова є логічною, структура роботи охоплює всі головні аспекти теми, окреслені у предметі дослідження (с. 5), що дає можливість розкрити її в цілому.

Перший розділ дисертації Н. Шкільнюк традиційно присвячений аналізу історіографії, характеристиці джерельної бази та теоретико-методологічним основам дослідження. Слід відзначити раціональність підходу до історіографічного огляду, який поданий у систематизованому вигляді за хронологічним принципом. Дослідниця досить об'єктивно підійшла до аналізу праць дослідників другої половини XIX – початку XX ст. (М. Теодоровича, О. Вороніна, В. Семенова-Тянь-Шанського та інших (с. 10–15), охарактеризувала доробок радянських та зарубіжних вчених до проголошення Україною незалежності (с. 16–24), проаналізувала основні праці сучасних дослідників О. Прищепи, А. Гуменюка, В. Шандри та ін. (с. 24–31). Позитивним є те, що Н. Шкільнюк звернула увагу на дослідження сучасних російських та європейських істориків, у тому числі важливі в теоретичному плані праці М. Вебера та Ф. Броделя (с. 32).

Джерельна база дослідження є досить широкою. Показовим є те, що значну її частину склали архівні документи та матеріали, частина з яких вперше вводиться до наукового обігу, що посилює наукову вартість роботи. Зокрема дослідниця опрацювала 14 фондів Центрального державного історичного архіву м. Києва, державних архівів Волинської, Житомирської та Рівненської областей, вивчивши 81 справу. Схвалення заслуговує

джерелознавчий аналіз опублікованих документів і матеріалів, довідкових видань та періодики.

У цьому ж розділі Н. Шкільнюк також визначила теоретико-методологічні основи та охарактеризувала методи дослідження. Беручи до уваги міждисциплінарний характер дослідження, цілком доречним є поєднання загальнонаукових методів зі спеціальними. Важливим моментом також є визначення окремих понять і категорій (с. 48–50), хоча на наш погляд, їх перелік мав би бути ширшим.

У другому розділі дисертації Н. Шкільнюк визначила урбанізаційні чинники на Волині у другій половині XIX – на початку XX ст., охарактеризувала соціальний та національний склад населення міст. Авторка також порушила питання типології міських поселень Волині у досліджуваний період (с. 56–57), проаналізувала критерії, за якими визначався статус міста. Дослідниця відзначила, що в окреслених хронологічних межах визначальним містоутворюючим чинником був адміністративний, при тому справедливо зауваживши, що поряд із ним все більшого впливу набував економічний (с. 58). На основі конкретних фактів вона продемонструвала вплив військового чинника на розвиток волинських міст, у залежності від нього цілком обґрунтовано поділила їх на три групи (с. 59). Як особливість статусу міст і містечок регіону доречно відзначено те, що 5 міст і переважна більшість містечок перебувало у приватній власності, що зумовило певну специфіку їх розвитку (с. 61).

Залучивши значний пласт статистичного матеріалу, дисертантка проаналізувала динаміку демографічних показників у волинських містах, визначила головні чинники демографічних змін (с. 68, 69), виявила певні закономірності в динаміці урбанізаційного процесу на Волині, що відзначено у роботі на с. 69, 70. Цілком обґрунтованою виглядає подана класифікація волинських міст за кількістю жителів (с. 72).

На основі аналізу різноманітних джерел Н. Шкільнюк охарактеризувала зміни у становій структурі міського населення, яку наочно

відобразила у таблиці 8, слушно вказала на відмінність у структурі населення державних і приватних міст (с. 79). Важливим з науково-теоретичної точки зору моментом є те що дисертантка чітко визначила джерела, шляхи та особливості формування торгово-промислової буржуазії у волинських містах.

Аналізуючи етнічний склад населення, дослідниця аргументовано обґрунтувала тенденцію до збільшення частки українського населення у містах (с. 86), проаналізувала цей показник у розрізі окремих міст Волинської губернії. Предметом аналізу також стала динаміка демографічних змін у середовищі єврейського, польського та російського населення. Причому авторці не лише вдалося відобразити ці зміни, а й з'ясувати їх природу (с. 88–94). Цілком логічно зміни в соціальній та національній структурі населення волинських міст у другій половині XIX – на початку XX ст. вона пов'язує з формуванням нових капіталістичних відносин та національною політикою російської імперської влади.

У третьому розділі Н. Шкільнюк з'ясувала правові основи та особливості реформування міського громадського самоврядування на Волині, охарактеризувала структуру, визначила головні функції та повноваження розпорядчих та виконавчих органів міської влади, окремих посадових осіб. Важливе значення для розуміння природи та функцій міської влади має ґрунтовний аналіз дисертанткою виборчого законодавства (с. 113–115). У цій частині роботи Н. Шкільнюк також відобразила специфіку роботи міських органів самоврядування у державних та приватних містах, розкрила суть так званого «спрощеного громадського управління (с. 120–121), відзначила особливості впровадження міських реформ у Волинській губернії у порівнянні з іншими регіонами (с. 122).

Четвертий розділ присвячений аналізу головних джерел формування муніципальних бюджетів та розгляду основних статей витрат. Дослідниця на конкретних прикладах відобразила специфіку формування бюджетів державних і приватних міст, на документальній основі продемонструвала

механізм та обсяги надходження різних податків і зборів, вказала на основні статті державного дотування та кредитування. Постійний брак коштів у міських скарбницях вона пов'язує з недосконалістю муніципального законодавства (с. 139), але, нажаль, не вказує на його конкретні вади.

Аналізуючи основні статті витрат міських бюджетів, Н. Шкільнюк порушила питання благоустрою волинських міст, медичного та санітарного обслуговування, організації роботи служби протипожежної безпеки. Дисертантка критично підійшла до оцінки роботи органів міського управління у цих сферах і поряд з певними здобутками відзначила й недоліки, окреслила коло проблем які заважали ефективній роботі.

Основні результати і теоретичні положення дисертації Н. Шкільнюк сформульовані у висновках та положеннях, які виносяться на захист. Висновки, на наш погляд, є достовірними і у повній мірі базуються на викладених в основній частині фактах, оцінках та судженнях. Позитивним є те, що у висновках окрім головних підсумкових положень дисертантка окреслила основні напрями подальших досліджень цієї важливої теми. Результати своїх досліджень Н. Шкільнюк широко оприлюднила для наукової громадськості, взявши участь у багатьох науково-практичних конференціях, у тому числі й міжнародного рівня. Оpubліковані статті та матеріали (10 наукових публікацій), а також автореферат дисертації у достатній мірі відображають результати досліджуваної теми.

Серед основних наукових здобутків авторки варто відзначити опрацювання широкого кола літератури та джерел, у тому числі архівних документів, ґрунтовний аналіз демографічних змін, соціальної та етнічної структури населення міст Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. Їй вдалося розкрити суть, зміст, основні етапи та особливості впровадження реформи міського громадського управління у волинських містах, охарактеризувати його функції та повноваження, об'єктивно визначити основні чинники, які впливали на розвиток міст, проаналізувати джерела формування муніципальних бюджетів та основні статті витрат. При

цьому Н. Шкільнюк використала багато нововиявлених фактів, почерпнутих з архівних джерел. Текстова частина роботи вдало доповнена додатками у вигляді таблиць та схем, які унаочнюють та підтверджують окремі положення дисертації.

Оцінюючи дисертацію Шкільнюк Н. М. загалом позитивно, необхідно вказати на окремі суперечливі моменти у її роботі та висловити певні зауваження та побажання:

– потребує пояснення те, чому в історіографічному огляді дисертантка досить детально аналізує праці істориків другої половини XIX – початку XX ст. (наприклад В. Семенова-Тянь-Шанського, с. 12–13) і лише побіжно згадує сучасних дослідників (В. Бортнікова, Ф. Ступака, М. Бармака, с. 30), які безпосередньо займалися дотичною до проблеми її дослідження тематикою;

– окреслюючи теоретико-методологічні засади дослідження, дисертантка на с. 48 справедливо зазначила, що «Вагомою є потреба уточнення понятійного апарату», однак це зроблено лише частково. На наш погляд у цій частині роботи варто було деталізувати об'єкт та предмет дослідження, подати визначення таких базових категорій як «місто», «місто утворюючі чинники», «міська реформа» тощо; не зовсім зрозуміла суть окремих методів чи принципів (наприклад «прагнення до об'єктивності» на с. 45 фігурує як принцип, а на с. 181 – як метод);

– висвітлюючи вплив різних чинників на демографічні та соціально-економічні процеси у містах Волинської губернії на початку XX ст., варто було чіткіше акцентувати увагу на економічних реформах, у тому числі на столипінській аграрній реформі;

– для посилення практичного значення роботи дослідниці доцільно було сформулювати практичні рекомендації щодо використання історичного досвіду діяльності міського громадського управління на Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. в сучасній Україні;

– трапляються певні технічні огріхи в оформленні дисертації (наприклад п. 4.2 поділено на три підпункти, але це не відображено у змісті

